

RACÓ DE LA MEMÒRIA

La problemàtica entorn a la intervenció en el patrimoni històric local. Actuacions al conjunt del Molí la Vella 2008-2011

Victòria Almuni
Mar Villalbí
Centre d'Estudis Seniencs

En una de les seves darreres publicacions Eduard Punset reproduceix la classificació d'Stewart Brandt sobre els esglaons que constitueixen les civilitzacions. Són la moda, el comerç, la infraestructura, el govern, la cultura i la naturalesa. Els primers es caracteritzen per l'activitat ràpida i en ells es donen les innovacions. La infraestructura, a mig camí, conté aspectes fonamentals com l'educació. Els esglaons inferiors es caracteritzen per accions més pausades i permanents, que actuen com a factors d'estabilització. Es tracta de parts indissolubles d'un tot que han d'interactuar per tal que les coses funcionin correctament.

Els diferents agents que participem en el desenvolupament de la vida local fem prevaldre uns aspectes o uns altres de la llista anterior, segons la nostra formació i segons la funció que tenim o pensem que tenim dins del grup. Perquè la comunitat es desenvolupi correctament, però, també ha d'haver interacció com en l'àmbit més general, de civilització, que planteja Punset fent referència a Brandt. Pensar en clau local és pensar en clau de comunitat i mirar de trobar un equilibri entre innovació i tradició, sempre sobre la base d'una forta intervenció educativa que actuarà d'engranatge entre continuïtat i canvi.

Per tal d'aconseguir un model de comunitat equilibrat i sostenible en un sentit ampli cal establir sinèrgies entre tot allò i tots aquells vinculats al medi natural, la cultura, el bon govern, les infraestructures materials i humanes, l'economia i les tendències del moment. No és bo considerar el medi natural o la cultura elements aliens a l'esdevenir quotidià i a les necessitats humanes. El seu sentit de permanència

---

“El molí la Vella és un edifici històric, testimoni del pas de moltes i molt diferents generacions, en un entorn natural generador d'identitat, vestit amb continguts que ajuden a explicar la manera de fer i de viure del nostre poble.”

Itinerari del C.E.S. de Festes majors 2011 i visita al Molí la Vella.

Visita al centre amb motiu de la celebració dels 10 anys del Parc Natural dels Ports.

“Com qualsevol projecte d’envergadura, el que ara ens ocupa és un projecte a llarg termini, que fa molt que ha començat i que falta encara molt per acabar.”

fa que formin part del pensament i de la manera de ser de l’individu i de la comunitat, i que siguin indispensables per a un correcte desenvolupament present i futur.

És en relació a aquest tipus de reflexió que projectes patrimonials com el del molí la Vella prenen sentit. El molí la Vella és un edifici històric, testimoni del pas de moltes i molt diferents generacions, en un entorn natural generador d’identitat, vestit amb continguts que ajuden a explicar la manera de fer i de viure del nostre poble i dels pobles veïns amb els quals ens uneixen vincles que es perden en la memòria dels temps. Un edifici públic amb possibilitats de futur, on la comunitat pot portar a terme activitats de diferents tipus, aprendre i generar coneixement. Un edifici que ha d’arribar a ser autogestionable, a treure profit del que ens ofereix per tal que sigui possible reinvertir en el seu desenvolupament i manteniment.

Com qualsevol projecte d’envergadura, el que ara ens ocupa és un projecte a llarg termini, que fa molt que ha començat i que falta encara molt per acabar. És un projecte viu, que va madurant poc a poc, del qual, però, cal que es tingui una visió clara de cap on ha d’anar.

Els antecedents: un edifici industrial en transformació

Les primeres referències que es coneixen de l’edifici que avui anomenem molí la Vella daten del segle XIII. En aquell moment el molí fariner, origen del conjunt, i el que hi havia just enfront a l’altra banda de riu -ara molí d’en Guiot- es-

taven sota el domini útil de la família morellana dels Vinatea. Cap a 1330 estaven en mans de Francesc de Vinatea, que es va significar com a jurat de València en la defensa del furs de la ciutat davant d’Alfons el Benigne.

A principis del segle XVI n’eren propietaris directes la família Montserrat de Canet. Un dels seus membres, Andreu, el va vendre a la Universitat de la Sènia el 1584. La titularitat municipal va tornar a canviar a privada en una data que desconeixem. El 1782 sabem que en tenia el domini útil la marquesa de Belchida, resident a València. En aquest moment l’edifici estava enrunat i no es conservava memòria d’haver estat en funcionament.

Entre aquesta data i principis del segle XIX l’edifici es va transformar i es va tornar a posar en funcionament. El 1805 el molí fariner estava en actiu i al casal industrial s’hi havien afegit dos molins paperers, un de paper blanc i un d’estrassa. El propietari,

Josep Pla, era fuster i moliner de farina. L’any indicat va vendre la meitat dels tres molins a dos veïns de Sant Jordi del Maestrat, Pasqual Cifré i Francesc Esteller de Josep. En endavant les notícies conservades fan referència només a la fabricació de paper.

El 1919 Joaquim Escubedo Martorell el va adquirir i la seva família va continuar amb la fabricació de paper fins el moment de la Guerra Civil. Després de la contesa va ser adaptat com a fàbrica de gel fins els anys setanta, moment en què va entrar en desús i va començar a patir un procés de deteriorament important.

A finals de la dècada dels anys vuitanta va ser adquirit per l’ajuntament de la Sènia i es va iniciar el procés de reconstrucció i rehabilitació.

Descripció del conjunt arquitectònic i el seu entorn

El complex del molí la Vella se situa a 1 km del nucli de població de la Sènia, entre el riu i la zona d’horta a la qual el molí va donar nom. Actualment és pas obligat d’un itinerari a peu que comunica la plaça Major de la Sènia amb el nucli de les cases del Riu, pertanyents al municipi de Rossell, la font del Draper i l’antiga fàbrica de pinzells de Calduch, el molí la Vella, el molí d’oli i l’horta del Calvari. Al llarg d’aquest passeig hom pot contemplar diversos antics edificis industrials, els ponts que creuen el riu a l’alçada de la població, la vista meridional de la població, sobre un alt cingle de pedra tosca,

“L’entorn del complex és un dels molts paratges per descobrir a què fa referència el lema turístic de la població.”

Pila Holandesa del Molí la Vella.

dos dels safareigs que al llarg del segle xx han servit per rentar la roba a les dones senienques i el recinte del Calvari, on hi ha la representació del Via Crucis el Divendres Sant.

L'entorn del complex és un dels molts paratges per descobrir a què fa referència el lema turístic de la població. El paisatge natural i l'antropitzat. El bosc de ribera, els horts, el pont penjat que comunica amb el territori del País Valencià, en molí d'en Guiot en runes, el camí i la peixera del molí Hospital... Tot són elements que aporten un valor afegit a l'equipament i que esperen el moment en què serà de veritat valorada la sensació de pau i de frescor que transmeten.

L'edifici actual consta de quatre plantes i mostra de forma individualitzada i alhora interconnectada tres sectors:

- El molí fariner. Conserva la sala de moles, el carbà i restes de l'enginy industrial. L'accés incorpora el vestíbul de la primera planta. Al seu damunt hi ha els espais de l'antic habitatge, per acabar d'obrar.
- Un primer molí paperer preindustrial, adossat al flanc occidental de l'edifici original. Conserva interessants restes d'obra en pedra tosca, la

canalització de la primera roda de calaixos i algunes de les piles papereres de pedra. Va ser mutilat en encaixar el segon molí paperer i resta en part per excavar.

- La fàbrica de paper contemporània, paral·lela al riu. Actualment és l'estructura principal. La seva construcció va suposar la redefinició dels edificis anteriors per tal d'unificar el conjunt. Consta de quatre plantes, en origen les dos inferiors dedicades a la fabricació i les dos superiors a l'assecat dels fulls. En aquestes es conserven les característiques finestres amb arc de mig punt rebaixat, amb un mecanisme d'obertura de portes corredisses que permetia regular la quantitat d'aire que havia d'entrar en cada moment. Al mur oest es conserven les restes de la gran roda de calaixos que permetia moure l'engranatge de la maquinària del paper. Actualment l'edifici disposa d'accés des de l'exterior a la planta baixa i al nivell superior. En origen només hi havia el primer.

Al nord-est de l'edifici, a l'alçada del pis superior, hi ha l'espai de l'antiga bassa de subministrament d'aigua. Vora el riu es poden observar les canalitzacions de desguàs que tornaven l'aigua al riu per tal que pogués ser aprofitada per altres molins.

Els projectes d'intervenció dels darrers 20 anys

L'adquisició de l'edifici per part de l'Ajuntament de la Sénia va obeir des del principi a la voluntat de convertir-lo en un equipament públic vinculat a les àrees de medi natural, turisme i cultura. Les primeres intervencions van anar orientades a reconstruir la teulada i les estructures interiors. Posteriorment es va definir la distribució i equipaments interiors del sector del molí paperer, condicionant un sector com a cuina i la resta espais polivalents útils per a diferents activitats. Aquestes intervencions van permetre utilitzar l'equipament per realitzar estades puntuals, cursos d'estiu i activitats ambientals al voltant del riu. L'edifici del primer molí paperer, amb estructures voltades de pedra tosca que en part van haver de ser refetes, només es va netejar superficialment davant la complexitat dels treballs arqueològics que cal realitzar abans de procedir a la seva rehabilitació.

L'any 2005 van començar les obres de rehabilitació del sector del molí fariner de Montserrat i l'antic habitatge dels moliners. Entre aquesta data i el 2010 va restar condicionat l'espai com a accés a la planta baixa de l'edifici principal, col·locant unes escales en el que havia estat antigament moll de càrrega i descàrrega dels sacs de farina i blat. Es

---

“L’any 2009 un ajut del Departament de Medi Ambient gestionat pel Parc Natural dels Ports va permetre, a més de finalitzar la darrera fase d’adequació constructiva, iniciar un projecte de museïtzació.”

Restes de les piles del primer molí paperer

va netejar l’espai de l’antiga sala de moles i es va deixar sense intervenir l’antic carcabà o cacau on s’ubica la roda d’aigua horitzontal que accionava el mecanisme del molí. La boca del cup o pou on aquesta s’emmagatzemava per ser utilitzada es va tapar provisionalment amb una llosa de formigó com a mesura de seguretat. Finalment es va col·locar un ascensor que comunica les plantes per tal de facilitar l’accessibilitat a col·lectius amb dificultats en la mobilitat.

Actualment a l’interior resta adequar els espais de l’antiga vivenda dels moliners i intervenir en el sector de la sala de moles-carcabà i primer molí paperer. A l’entorn cal consolidar el sistema de distribució d’aigua i senyalitzar l’antiga bassa, convertida en hort en deixar de funcionar el molí.

L’any 2009 un ajut del Departament de Medi Ambient gestionat pel Parc Natural dels Ports va permetre, a més de finalitzar la darrera fase d’adequació constructiva, iniciar un projecte de museïtzació per tal d’iniciar la creació d’un espai d’interpretació sobre l’activitat humana al voltant del riu i la seva interacció amb el medi natural. Un segon ajut concedit el 2010 va fer possible la implementació de part d’aquest projecte, que ha donat lloc a l’actual espai museïtzat.

L’espai museïtzat

Des de l’any 1992 el Centre d’Estudis Seniencs ha estat treballant el tema de la industrialització al voltant del riu i, en general, l’aprofitament dels recursos hídrics. Altres recerques i actuacions dirigides des del Parc Natural i la Mancomunitat de la Taula del Sénia van ajudar a concretar en l’àmbit teòric la importància del patrimoni humà i paisatgístic vertebrat

pel Sénia. Des de sempre aquest ha funcionat com a eix vertebrador entre la zona dels Ports i les comarques veïnes. Al llarg del temps, i molt especialment des d’època medieval, home i medi han mantingut una constant interrelació fins arribar a dibuixar el

paisatge actual, fruit d’un procés antròpic intens. A principis del segle XXI la vinculació entre el riu i la zona dels Ports que forma part del Parc Natural és un factor amb força potencial identitari, social i econòmic per a la zona. La gestió coordinada dels dos recursos, riu i Parc, ha de ser un factor de cohesió i de desenvolupament alhora. La infraestructura turística i de gestió generada al voltant de cadascun d’ells no es pot pensar de manera individual, sinó en clau territorial en un sentit ample. L’escàs desenvolupament del sector terciari superior en la zona alta del Montsià, a més, converteix aquests dos recursos en punts de partida a partir dels quals desenvolupar estratègies d’aprofitament dels recursos patrimonials naturals, històrics i culturals.

En aquest context de recerca susceptible de ser aplicada en un projecte de transmissió de coneixement, l’espai del molí era un marc força adequat per dur-ho a terme. Des d’un principi el projecte es va definir en relació a objectius clars i força reflexionats, sorgits d’unes necessitats específiques:

- Poder disposar d’un espai per interpretar i explicar de manera didàctica i divulgativa les transformacions que ha sofert el paisatge del Sénia com exemple d’ecosistema mediterrani fortament humanitzat.
- Establir connexions entre la realitat natural i humana dels Ports i la de les comarques limítrofs més properes a la plana litoral.
- Explicar el procés històric en un sentit ample (demogràfic, econòmic, social...) de les comunitats que es vinculen al riu i als Ports com a mitjà per crear sentit identitari i de comunitat i aconseguir que siguin valorades dins i fora del territori.
- Ajudar a definir un programa de gestió cultural i turística del territori que permeti treure’n profit social, pedagògic, didàctic i econòmic.

“La gestió coordinada dels dos recursos, riu i Parc, ha de ser un factor de cohesió i de desenvolupament alhora.”

Plànol i distribució dels àmbits de la planta baixa

- Contribuir a la definició de nous models de gestió de l'aigua, racionals i adaptats als interessos de les generacions futures, a partir del coneixement i l'anàlisi crítica dels aprofitaments tradicionals que s'han fet del recurs.

Els objectius específics del projecte es poden concretar en:

- Rendibilitzar social i culturalment l'edifici amb un equipament museístic i unes instal·lacions de caràcter permanent.
- Disposar d'un equipament aglutinador des d'on encapçalar i coordinar la gestió del patrimoni vinculat al riu i impulsar la programació d'activitats i oferta cultural al seu voltant.
- Valoritzar i difondre el patrimoni natural i cultural relacionat amb el riu i els Ports, recuperant i catalogant elements dispersos i mostrant i valorant el passat que representen abans no sigui irrecuperable.
- Estimular el coneixement i la valoració d'aquest patrimoni entre gent de totes les edats.
- Potenciar la rendibilitat econòmica del patrimoni industrial vinculat al riu des de la vessant turística, social, cultural...

D'acord amb aquests principis rectors i en relació a les possibilitats del conjunt i la disponibilitat de recursos es van prendre una sèrie de decisions que van permetre acabar les obres d'adequació dels espais. La voluntat de ser realistes i pragmàtics va portar a concretar l'espai expositiu a la primera i segona planta de l'edifici paperer i al molí fariner. Es va plantejar una circulació ascendent a partir de l'accés al molí fariner, que serveix de punt de recepció, informació i control de visites. El visitant recorre a partir d'aquí el molí fariner, la planta baixa de la fàbrica de paper i, mitjançant escales o ascensor, accedeix a la primera planta d'aquesta i

Plànol i distribució dels àmbits de la primera planta.

contempla els espais del primitiu molí de paper. Un cop finalitzada aquesta part de la visita es torna enrere i es recorren les estructures hidràuliques situades a la part de fora del molí. Finalment s'accedeix a la planta tercera de la fàbrica de paper o golfes d'assecat dels fulls. Es planteja com un circuit direccional però no tancat, que es pot fer amb guia o de manera lliure i que a la part exterior dona una certa llibertat al visitant.

Els continguts

A l'hora de definir les característiques de l'espai expositiu es va considerar fonamental tenir clars els continguts a mostrar i l'ordre en què havien de ser presentats. Era important, d'altra banda, considerar els usos originals i les característiques específiques de l'edifici que serveix de marc. La proposta que vam fer intenta combinar aquests dos aspectes: coherència del fil argumental i particularitats de l'embolcall arquitectònic.

L'estructura dels continguts, els elements expositius i la seva justificació és la següent:

- Recepció. Planteja en un pòster el nom de l'espai "Coneix el Sénia. Centre d'interpretació del riu al molí la Vella" i està pensat per incloure en un futur altres plafons amb itineraris plantejats a partir del centre, al voltant d'espais naturals i elements patrimonials significatius del riu.
- Àmbit 1. "El molí la Vella: d'edifici industrial a equipament cultural". Descriu la història de l'edifici, les restes conservades i els àmbits temàtics de l'espai expositiu. "El molí fariner" és una lona que acompanya les restes de la sala de moles. Fa referència a la importància del blat a la societat tradicional, descriu el molí fariner i els elements conservats. S'acompanya de dues reconstruccions visuals que permeten entendre l'estructura i funcionament.

Recollida d'informació oral sobre l'espai i la col·lecció etnogràfica l'any 2009.

Àmbit dedicat a la fabricació tradicional de pinzells.

- Àmbit 2. "El territori del Sénia" descriu també en format lona de grans dimensions les característiques físiques del curs fluvial, el poblament vertebrat al seu voltant, les comunicacions, les instal·lacions industrials i les zones d'horta. Es planteja com a marc general de referència per situar a les persones que desconeixen l'entorn o que no tenen suficient capacitat d'abstracció, com és el cas dels nens i joves en edat escolar. "L'hort i el secà" és un espai tancat amb vidre amb una escenografia que representa un pagès treballant a l'hort i una plegadora d'olives al vilà. S'hi ha col·locat elements com una barraca de pedra seca i una pica o abeurall per caçar tords al filat i una valona o marge de protecció de l'olivera contra el vent. Aquests elements es complementen amb objectes d'ús quotidià com una màquina de plegar olives, uncles de plegar, un marraixó, una màquina d'ensulfatar, una pollegana... Amb ells es pretén poder explicar aspectes de la vida quotidiana de la pagesia de la zona i processos de treball. En aquest sentit l'hort és l'ambient que correspon a la zona del voltant del riu. Es va considerar, però, que deixar de banda la terra de secà era donar una visió massa parcial de la vida agrària de la zona. Secà i regadiu s'han complementat tradicionalment en un model d'economia autosuficient que ha perdurat fins ben entrada la segona meitat del segle xx. Uns faristols explicatius amb el nom dels diferents elements ordenen aquests continguts. Els elements mobles formaven part del fons de l'ajuntament o han estat cedits per particulars amb la condició que tornin a mans de la família en cas que deixin de formar part de l'exposició per a la qual han estat demanats. Els primers van estar restaurats per l'Escola d'Art de Tortosa a petició de l'Ajuntament.

- "Un passeig pel riu" és un audiovisual que mostra a vol d'ocell -aprofitant la tècnica del *Google maps*- el recorregut del riu des del seu naixement fins la desembocadura, a Sòl de Riu. Remarca amb fotografies alguns dels elements més significatius i explica informacions variades i puntuals sobre aspectes diversos de la vida i la història del riu: línia de frontera, espai de relació i de lleure, eix de comunicacions, riuades i sequeres... Vol trencar amb la possible rigidesa de continguts, voluntàriament força estructurats, de la resta d'àmbits. Acaba amb imatges de principis de segle sobre la fabricació de paper en la mateixa sala on es troba el visitant, per a d'aquesta manera connectar amb els continguts de la primera planta referits a tecnologia i industrialització.
- Àmbit 3. Aquest espai i els dos següents se situen a la primera planta i es troben interconnectats perquè ocupen sales comunicades. Les lones amb text i imatge són substituïdes per tres pantalles on es mostren seqüències referides a la xarxa hidràulica i a les activitats industrials que al llarg del temps s'han donat al voltant del riu. Es tracta de tres discursos independents que es mostren al mateix moment i permeten a un grup nombrós distribuir-se si es considera adient. Aquests audiovisuals no tenen àudio per tal que puguin funcionar al mateix temps sense interferències de veu. En tot l'àmbit un mateix àudio fa referència a sorolls quotidians relacionats amb la natura, el treball, l'espai domèstic. Amb això s'ha volgut aportar sensació de vida a l'edifici; recordar que tradicionalment s'hi ha viscut i s'hi ha treballat. Un edifici sense sorolls és un edifici sense sentit, i aquest és el missatge que es vol transmetre al visitant.

Sala de moles del molí fariner.

“El fet que es conservin piles tradicionals preindustrials i una pila holandesa faciliten la tasca i permeten al visitant contextualitzar els continguts.”

- Àmbit 4. Una tercera pantalla i les restes dels molins paperers que es conserven permeten concretar en l'activitat industrial que modernament ha caracteritzat l'edifici i el territori de la part alta del riu: la fabricació del paper. El fet que es conservin piles tradicionals preindustrials i una pila holandesa faciliten la tasca i permeten al visitant contextualitzar els continguts. La utilització de fotografies antigues dels molins paperers de l'Anoia i del Sénia permet reconstruir els processos.
- Àmbit 5. El darrer dels espais serveix de connector entre la història econòmica del riu i la del poble de la Sénia. Sota el títol “Fusta i pèl: viure de fer pinzells” explica el procés d'implantació de la fabricació de pinzells al municipi i les diferents fases de treball necessàries per a la confecció del producte. Aquesta, juntament amb la fabricació de mobles, ha caracteritzat la Sénia del segle xx des del punt de vista industrial i ha marcat molts aspectes de la manera de viure dels seus habitants. Els continguts es mostren de nou amb una lona que mescla imatges i text, i es complementen amb una interessant col·lecció d'elements procedents de fàbriques de la població: taules de treball, estris, màquines senzilles...

Un projecte parcial part d'un projecte global

A l'hora de plantejar aquest projecte el Centre d'Estudis i els responsables municipals i de l'administració vinculats vam tenir clar que no es podia plantejar de manera individual. Calia insistir en la

necessitat de coordinar altres possibles actuacions culturals relacionades amb el patrimoni local i territorial.

En l'àmbit territorial el molí la Vella es va plantejar com un equipament cultural que fos punt de partida per entendre el riu i es pogués complementar amb altres equipaments que poguessin sorgir al voltant d'aquest. Conjunts com el molí Hospital de Rossell, el molí Nou d'Ulldesona o el molí Noguera de Vinaròs, per fer referència només a alguns, tenen un potencial extraordinari a l'hora d'explicar la vida i la història al voltant del riu. Cadascun en permet valorar uns aspectes concrets i el coneixement de tots enriqueix la percepció del conjunt. De la mateixa manera, el plantejament d'itineraris

futurs pot tenir en el centre del molí la Vella un punt de referència important.

En l'àmbit local el tema del riu connecta necessàriament amb la resta d'aspectes que singularitzen el municipi des del punt de vista

patrimonial en sentit ampli: els Ports, l'explotació forestal i l'activitat del ròsec, l'ofici de fuster i la fabricació de mobles, la ubicació del Camp d'Aviació republicà en els primers temps de la Guerra Civil. Caldria treballar en aquest sentit per donar un sentit global a tots aquests aspectes, sense que això els faci perdre la seua singularitat.

Propostes de futur

El que acabem d'explicar no és un projecte tancat. Podem dir amb seguretat que és un projecte només començat. La rehabilitació de l'edifici i els anys de treball de camp documentant estructures, fent recerca oral i documental, identificant elements i protagonistes, ha permès elaborar un discurs força coherent que pot interessar a la pròpia gent del territori i a la que ens visita amb ulls inquiets. Tot plegat ha generat un coneixement que, els darrers anys, s'ha anat transmetent mitjançant diferents formats: publicacions, itineraris, exposicions temporals, etc. I a hores d'ara, una exposició permanent que hem de ser capaços de completar, millorar i saber gestionar.

Gestió és una paraula clau. El principal repte en un futur proper, per no dir immediat, és definir com cal gestionar el molí la Vella. En aquest moment s'hi realitzen cursos i tallers de diferent format, jornades on els grans del poble ensenyen als menuts maneres de fer que ells van viure i que ara van desapareixent. L'exposició es pot visitar prèvia petició a l'ajuntament o al Centre d'Estudis. No és suficient; cal dotar el conjunt de més vida, i això no és fàcil, però pensem que és possible. Caldria tro-

bar la manera d'adequar part de les infraestructures a aspectes vinculats al lleure de la pròpia comunitat i de visitants foranis (aprofitament dels espais de la segona planta per a trobades professionals, familiars, d'entitats... instal·lar una zona de bar que permetés a una família gestionar l'edifici i extreure'n uns beneficis directes, definició d'una programació regular de tallers i altres activitats...).

En relació a les funcions com a equipament cultural hi ha molts aspectes que cal millorar mitjançant el treball en petits projectes coordinats que aprofitin fonts de finançament diferents. En aquest sentit l'actuació conjunta de l'ajuntament i les entitats locals, no només el Centre d'Estudis, ha de facilitar la tasca. Algunes de les actuacions a curt i mitjà termini haurien de ser:

- Engregar el projecte global de recuperació d'altres indrets i edificis del voltant del riu per tal de definir una xarxa d'elements que permetin diferents recorreguts (cronològics, temàtics...). Això inclou tant adequació de conjunts industrials com senyalització de ponts, lligallos, sectors del riu amb especial interès natural, zones d'horta...
- Completar l'exposició amb reconstruccions d'enginyers i complexos, fotografies d'ambient...
- Continuar augmentant el fons etnogràfic, catalogar-lo i definir les mesures de conservació bàsiques.
- Afegir informació sobre la fàbrica de gel.
- Netejar, consolidar i excavar els espais arqueològics.
- Adequar l'exterior i senyalitzar per a la visita lliure.
- Definir diferents itineraris de durada i dificultat diferent.
- Complementar l'oferta de tallers relacionats amb activitats artesanes.
- Recuperar el paper del riu com a lloc de trobada
- Elaborar material didàctic i de difusió per a adults i infants i joves
- Incorporar el conjunt a la xarxa museogràfica territorial, fet que permetrà visualitzar-lo, contextualitzar-lo, coordinar les activitats i, en definitiva, treballar en xarxa.

A més llarg termini, donat que suposa un cost elevat en relació als recursos de què de moment es pot disposar, caldrà continuar amb les tasques d'excavació, neteja i consolidació dels espais i es-

---

"En l'àmbit territorial el molí la Vella es va plantejar com un equipament cultural que fos punt de partida per entendre el riu i es pogués complementar amb altres equipaments que poguessin sorgir al voltant d'aquest."

---

tructures del molí fariner (excavació del carcabà, recuperació del cup...) i del primitiu molí paperer.

Els components de l'equip

Un treball com el que us acabem d'explicar és difícil de portar a terme sense considerar el treball en equip. En la redacció i implementació del projecte hem participat diferents persones:

- Coordinació del projecte i continguts: Victòria Almuni i Mar Villalbí.
- Secretaria tècnica: Lluís Miró.
- Documentació: Ivon Michavila, Toni Forcadell, Jordi Arasa, Eva Garcia, Manel Serra, Ferran Grau.
- Disseny i producció: Carles Gisbert.
- Planimetries: Liberto Jornet.

Joan Moisès i Marutxi Ballester han actuat com a interlocutors per part de l'ajuntament i han cercat les fonts de finançament.

Al llarg dels anys han estat també molts els informants i les persones que han cedit els materials que ara hi ha en exposició. Alguns d'ells són Rodrigo Vidal, Liberto Jornet, Alberto Querol, Germán Tena, José Dellà, Rafel Almuni, Ignasi Cardona, Floreal Pla, Seley Huguet, Eduardo Arnau, José Vives, Ifigenia Querol, Montse Querol, Guillermo Pamplona, Carmen Abella, Carmen Ferré, Carmen Bonet i Margarita Cabanes. Reconeixem especialment la tasca de Rodrigo Vidal, que ens ha deixat recentment, primera persona que va tenir l'interès de recollir i publicar referències documentals sobre els molins del riu. El seu llibre *Molinos harineros y papeleros del rio Cenia y sus personajes* és encara avui una obra de referència. De la mateixa manera, les converses i entrevistes portades a terme al llarg dels anys ens han permès aprofundir el coneixement del complex entramat de la vida quotidiana dels darrers cent anys del nostre poble, la Sénia.